

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 6 (2021) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2021.06.35

Alina Wróbel*

Czas i myślenie w kategoriach teoretycznych
Konteksty antropologiczno-metodologiczne a specyfika badań
biograficznych

Time and Thinking in Theoretical Terms
Anthropological and Methodological Contexts and the Specificity
of Biographical Research

Abstract: The paper concerns the specificity of biographical research, analyzed in the context of the concept of time and thinking in the theoretical categories. The above-mentioned perspectives have an anthropological and methodological dimension and emphasize the interpretative dimension of this research approach. The aim of the paper is to emphasize the importance of the theory of thinking formulated by Philip C. Salzman based on contemporary socio-cultural anthropology – for the practice of biographical research. In this case, the theory is developed from the epistemological perspective, and indicates a specific status and direction of research, as well as the interpretations that result from it. The paper is a proposal of an application of, what Wojciech J. Burszt calls, 'the foundations of anthropologically determined knowledge', into the space of biographical research. In this perspective, time is an example of the category that categorizes phenomena/ experience in relation to biography and its individual and socio-cultural contexts.

Keywords: biographical research, time as a category, anthropological contexts, thinking in theoretical categories.

* Alina Wróbel (ORCID: 0000-0002-8675-035X) – dr hab., profesor na Wydziale Nauk o Wychowaniu (Zakład Teorii Kształcenia i Wychowania) Uniwersytetu Łódzkiego, kontakt: alina.wrobel@now.uni.lodz.pl.

Uwagi wstępne

Dociekając specyfiki badań biograficznych, można je osadzić w różnorodnych kontekstach i perspektywach epistemologicznych. Projektując własne rozważania, postanowiłam odnieść biografistykę do kontekstów antropologiczno-metodologicznych, wypływających z odwołania się do dwóch pojęć: „czasu”¹ oraz „myślenia w kategoriach teoretycznych”. Prowadząc własne rozważania, stanęłam na gruncie paradygmatu interpretatywnego, dla którego procesualny wymiar zarówno egzystencji, jak i wszelkiej aktywności ludzkiej jest wymiarem konstytutywnym, jednoznacznie spójnym z biograficzną rekonstrukcją indywidualnych doświadczeń i rzeczywistości społeczno-kulturowej. Zakładam, że analiza materiałów autobiograficznych stanowi znakomite źródło do badań procesów społecznych oraz sytuacji kulturowych widzianych przez pryzmat ludzkich doświadczeń². Ten procesualny wymiar wyraźnie urzeczywistnia się w sensach nakreślonych przez takie kategorie pojęciowe jak: pamięć (w tym pamięć autobiograficzna), tożsamość czy narracja biograficzna lub autobiograficzna (rozumiana jako zapis subiektywnego doświadczania świata). Przykładem mogą tu być narracje jako źródła historyczne, stosowane na przykład w badaniach etnologicznych, czy spisana biografia, która zdaniem Danuty Lalak ma charakter historiotwórczy, ponieważ dzięki tego typu tekstom jednostki lub grupy społeczne mogą doświadczać na przykład nobilitacji społecznej, a proces przywoływania poszczególnych faktów biograficznych może być impulsem do rekonstruowania tożsamości zarówno indywidualnej, jak i grupo-

- 1 Przyjmuję, że kategoria czasu jest szczególnie znacząca dla badań antropologicznych, ponieważ „holistyczna perspektywa w antropologii próbuje wziąć pod uwagę wszystkie aspekty ludzkiego życia w przekroju czasowym i przestrzennym”; H. Peters-Golden, *Myślenie holistyczne*, w: P. C. Salzman, P. C. Rice, *Myśleć jak antropolog*, tłum. O. i W. Kubińscy, wstęp W. J. Burszta, Gdańsk 2009, s. 50. Równocześnie w badaniach biograficznych nadano tej kategorii szczególną moc sensotwórczą. W 2015 r. odbyła się IX Łódzka Konferencja Biograficzna z cyklu „Biografia i Badanie Biografii” na temat „Czas w badaniach biograficznych”; *Czas i miejsca w biografii. Aspekty edukacyjne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, seria: Biografia i badanie biografii, t. 5, Łódź 2017.
- 2 A. Odrowąż-Coates, *Autobiographical Experience As a Tool of Ethnographic Study into the Hidden World of Saudi Women (Autobiografia jako narzędzie badań etnograficznych i klucz do ukrytego świata saudyjskich kobiet)*, „Pedagogika Społeczna”, 13 (2014) nr 1 (51), s. 45–55.

wej³. Dlatego biografię interpretuję jako fakt empiryczny, ale także jako fenomen, dzięki któremu możliwe jest poznawanie i rozumienie człowieka w jego świecie. A narracja biograficzna jest w tej interpretacji ekspresją życia, symbolicznym przejawem doświadczenia. Przy czym „fakty czy też «prawdy» składające się na rzeczywistość, które wydają się dane, wcale takimi nie są; fakty są interpretacjami, procesami, a na ich podstawie można dążyć do wskazania głębszych mechanizmów warunkujących określone zjawiska społeczne”⁴. Człowiek zaś jest myślącą i zdolną do refleksji istotą, interpretującą przeżywane doświadczenia. Świat człowieka jest więc intersubiektywnym światem kultury i „ma postać narracji, jest stale odczytywaną, interpretowaną historią o sobie samym i o relacjach własnych z tym światem”⁵. Zdaniem Normana K. Denzina, właśnie biografia przedstawia doświadczenia tak, jak dana osoba je interpretuje⁶. W tej perspektywie szczególne znaczenie przypisuję autobiografii, którą za Herbertem Blumerem rozumiem jako sprawozdanie czy też opowieść o doświadczeniach jednostki, przedstawiającą jej aktywność jako człowieka i jako uczestnika życia społecznego. To właśnie w autobiografii zapisywany jest proces tworzenia własnej tożsamości, proces kształtowania własnego Ja. Pamiętać przy tym należy, że każda narracja autobiograficzna jest pewną interpretacją zdarzeń z własnej egzystencji, konstruowaną w określonym języku i, jak podkreśla Paul Ricoeur, jest tekstem, któremu twórca nadaje określoną strukturę, zawartość treściową i sens. Tak rozumiany tekst „pozostaje dyskursem wypowiedzianym przez kogoś do kogoś innego i o czymś”⁷. Dlatego, jak podkreśla on dalej, „trzeba odkrywać i objaśniać ten tekst [...], pod kątem jego immanentnego znaczenia i rzeczywistości, którą prezentuje i odsłania”⁸. Idąc

- 3 D. Lalak, *Podejście biograficzne (biograficzność) w naukach o wychowaniu. Trzy perspektywy dyskursu*, w: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, red. S. Palka, Gdańsk 2010, s. 257–280.
- 4 E. Murawska, *Barwy nauczycielskiej codzienności*, w: *Codziennosc szkoły. Nauczyciel*, red. M. J. Łukasik, I. Nowosad, M. Szymański, Kraków 2014, s. 105.
- 5 M. Nowak-Dziemianowicz, *Edukacja i wychowanie w dyskursie nauki i codzienności*, Kraków 2012, s. 26.
- 6 Szerzej na ten temat: N. K. Denzin, *Reinterpretacja metody biograficznej*, w: *Metoda biograficzna w socjologii*, red. J. Włodarek, M. Ziółkowski, Warszawa 1990, s. 55–71.
- 7 P. Ricoeur, *Język, tekst, interpretacja: wybór pism*, wyb. i wstęp K. Rosner, tłum. P. Graff, K. Rosner, Warszawa 1989, s. 103.
- 8 Tamże, s. 206.

tym tropem myślenia, zakładam, że prowadzenie tak interpretowanego dyskursu tożsamościowego⁹ pozwala rekonstruować przekonania twórcy tekstu i wydobywać zawarte w nim kluczowe kategorie. W tym miejscu przypomnieć należy, że dla Wilhelma Diltheya tekst był „przejawem życia”, którego wykładni należy dokonywać, poprzez rozumienie i interpretację¹⁰. Aby dookreślić własną perspektywę poznawczą, prowadzone rozważania odnoszą także do koncepcji antropologii doświadczenia, sformułowanej przez Victora Turnera, dla którego bezpośrednią inspiracją była kategoria *Erlebnis* Diltheya, doświadczenia rozumianego jako „to, co przeżyte”¹¹. Zakładam więc, że przeżywanie w swym procesualnym wymiarze (odróżnieniu od przeżycia) dociera do świadomości, jest jednostkowym doświadczeniem, upływem czasu. Warto przy tym dodać, że nazwa „antropologia doświadczenia” odnoszona jest do co najmniej dwóch innych równoważnych pojęć, oddających, czy też dookreślających, specyfikę tego podejścia badawczego, są to: antropologia procesualna i antropologia hermeneutyczna¹².

- 9 Koncepcja tożsamości sformułowana przez Charlesa Taylora, w kontekście narracji jako kategorii spinającej ze sobą aspekty czasowe i przestrzenne, odnoszone do przestrzeni aksjologicznej, stanowiącej ramy pojęciowe, w których jednostka ma się odnaleźć budując własną tożsamość. Szerzej na ten temat: Ch. Taylor, *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, przeł. M. Gruszczyński i in., nauk. oprac. T. Gadacz, wstęp A. Bielik-Robson, Warszawa 2001; S. Czerniak, *Kontyngencja, tożsamość, człowiek, studia z antropologii filozoficznej XX w.*, Warszawa 2006, s. 167–186; Zobacz także: Perspektywa czasowa i poczucie ciągłości w czasie (między kiedyś, teraz a potem) jako elementy składowe poczucia tożsamości w koncepcji Anny Brzezińskiej; A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, w: *Edukacja regionalna*, red. A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomka, Warszawa 2006, s. 47–77.
- 10 Biografia jako tekst i jako forma komunikacji w koncepcji Theodora Schulze, za: D. Urbaniak-Zajac, *Biograficzna perspektywa badawcza*, w: *Uczenie się z (własnej) biografii*, red. E. Dubas, W. Świtalski, seria: Biografia i badanie biografii, t. 1, Łódź 2011, s. 11–27.
- 11 Szerzej na ten temat: *Antropologia doświadczenia*, red. V. W. Turner, E. M. Bruner, tłum. E. Klekot, A. Szurek, Kraków 2011.
- 12 Antropologia doświadczenia zajmuje się tym, jak jednostki przeżywają własną kulturę, czyli tym, jak wydarzenia są odbierane przez świadomość. Przeżycie ma osobisty charakter, odnosi się do działającego ja, do istoty ludzkiej, która nie tylko podejmuje działania, lecz także ma wpływ na ich kształt. Przeżycia obejmują nie tylko działania i uczucia, lecz także refleksję nad nimi. Kryterium wyróżniające doświadczenie polega na tym, że komunikat jest zwykle autoreferencyjny. Przeżycie to to, jak rzeczywistość uobecnia się w naszej świadomości; E. M. Bruner, *Przeżycie i jego ekspresje*, w: *Antropologia doświadczenia*, s. 12–13.

Antropologia doświadczenia kieruje naszą uwagę ku doświadczeniu i jego ekspresji. To właśnie dzięki uczestnictwu w ekspresjach kulturowych wykraczamy poza jednostkowe doświadczenia i dzielimy ich znaczenia¹³.

Rozwinięcie

W perspektywie przyjętych założeń zakładam, że badania biograficzne, ze względu na swój specyficzny przedmiot, stają się przestrzenią pozwalającą przekraczać granice pomiędzy poszczególnymi dyscyplinami nauki, w tym subdyscyplinami pedagogiki, są intelektualnym polem sięgającym do interdyscyplinarnych źródeł i dającym możliwość formułowania ustaleń o bardzo ogólnym charakterze. Specyfika tych badań wyraża się między innymi w tym, że dotyczą one faktów i doświadczeń jednostkowych, osadzonych w konkretnym miejscu oraz czasie, ale równocześnie interpretacja wyników tych badań może się stać podstawą formułowania kategorii badawczych i teorii heurystycznych¹⁴, o najwyższym poziomie ogólności. Ta szczególna epistemologiczna ambiwalencja jest balansowaniem w przestrzeni rozpartej między subiektywnością faktów biograficznych a uniwersalizmem ustaleń wynikających z ich analizy i interpretacji. Badamy coś, co jest jednostkowe, subiektywne, a odkrywamy coś, co jest ponadjednostkowe, uniwersalne, a w wymiarze epistemologicznym meta-teoretyczne? Efekty tych badań, czyli na przykład typy doświadczeń, fenomeny, kategorie, mają ogólną, uniwersalną moc obowiązywania i mogą się stać kanwą dla formułowania teorii o meta-teoretycznym wymiarze. Można więc tu nakreślić schemat hermeneutycznego koła czy spirali, która wychodząc od meta-teoretycznych założeń (ontologicznych, epistemologicznych, aksjologicznych), właściwych dla tego paradygmatu badań, warunkujących jego metodologiczną procedurę, przechodzi do badania doświadczeń biograficznych (jednostkowych, osobistych, subiektywnie odczytywanych) i w tym kontekście powstają ustalenia stanowiące elementy teorii heurystycznych, o wymiarze meta-teoretycznym.

¹³ Tamże, s. 29.

¹⁴ P. C. Salzman, *Myślenie w kategoriach teoretycznych*, w: P. C. Salzman, P. C. Rice, *Myśleć jak antropolog*, s. 75; K. Kaniowska, *Heurystyczna wartość wiedzy antropologicznej*, w: *Zanikające granice. Antropologizacja nauki i jej dyskursów*, red. A. Pomieciński, S. Sikora, Poznań 2009, s. 19–41.

Kategorie na tej drodze wyprowadzone mogą być ponownie zastosowane do interpretacji kolejnych doświadczeń biograficznych. Symboliczny ruch od metateorii poprzez empiryczne (w tym biograficzne) doświadczenia, ich analizę i interpretację, ku metateorii, można odnieść do zależności, jaka istnieje między tym, co jest jednostkowe i indywidualne, osadzone w konkretnym miejscu oraz czasie, a tym, co jest ponadjednostkowe, ponadczasowe, uniwersalne. Przypomnę przy tym, że rozumienie w jednym ze swoich wymiarów semantycznych oznacza, według Diltheya, odnajdywanie tego, co ogólne, w tym, co jednostkowe¹⁵. Warunkiem rozumienia jest w jego koncepcji „[...] równoległa, kolista jedność tego, co indywidualne – zamknięte w jednostkowym, subiektywnym przeżyciu – i tego, co zobiektywizowane w postaci wiedzy ogólnej”¹⁶.

Stawiam więc tezę, że prowadzenie badań biograficznych może być przestrzenią zastosowania myślenia w kategoriach teoretycznych. Używając sformułowania „myślenie w kategoriach teoretycznych” odwołuję się do koncepcji nakreślonej przez Philipa C. Salzman, który analizuje umiejętność teoretycznego myślenia antropologów i poszukuje odpowiedzi na pytanie, dlaczego należy myśleć w kategoriach teoretycznych? Odpowiadając na powyższe pytanie, odnosi się do faktów idiograficznych, dotyczących konkretnego miejsca oraz czasu i poszukuje zależności, jakie istnieją między nimi a teoriami o najwyższym poziomie ogólności. Podkreśla przy tym, że „każda teoria heurystyczna oferuje jakiś sposób spojrzenia na świat, prowadzenia badań i interpretacji danych uzyskanych dzięki badaniom”. Dlatego kategorie teoretyczne (badawcze) stanowiące elementy danych twierdzeń, a dalej teorii, stanowią symboliczne drogowskazy, dzięki którym możemy analizować to, jakie znaczenia nadają badane osoby swoim doświadczeniom. Przypomnijmy, że zdaniem Józefa Górniewicza, dane pojęcie staje się kategorią, gdy wnosi do różnych nauk, „swoisty bagaż interpretacyjny, szerszy kontekst występowania i własną historię ugruntowaną w różnych dziedzinach nauki”¹⁷. A Małgorzata Lewartowska-Zychowicz podkreśla, że „kategoria” to taki

15 E. Paczkowska-Łagowska, *O historyczności człowieka. Studia filozoficzne*, Gdańsk 2012, s. 71.

16 A. Ryk, *W poszukiwaniu podstaw pedagogiki humanistycznej. Od fenomenologii Edmunda Husserla do pedagogiki fenomenologicznej*, Kraków 2011, s. 100.

17 J. Górniewicz, *Kategorie pedagogiczne: odpowiedzialność, podmiotowość, samorealizacja, tolerancja, twórczość, wyobraźnia*, Olsztyn 1997, s. 11.

szczególny rodzaj pojęcia, który posiada dynamicznie pojmowaną moc sensotwórczą i możliwość budowania wokół niej teorii¹⁸. Myślenie teoretyczne jest więc takim typem poznania, w którym teorie (w tym zawarte w nich kategorie) kierują postrzeganiem, a także interpretacją postrzeganych zjawisk. To właśnie one wpływają na hierarchię ważności i kierunek poszukiwań badawczych, kategoryzują zjawiska/doświadczenia. Dlatego, zdaniem Salzmana, tak ważna jest świadomość własnej heurystyki, jasne ustalenie wiodącej teorii oraz przykładanie wagi do związanych z nią założeń i implikacji, stanowi to ważny krok w teoretycznym myśleniu. I jak stwierdza dalej, „elementem teoretycznego myślenia jest uświadomienie sobie teorii heurystycznej i przyjęcie wobec niej postawy krytycznej. Świadomość własnych teorii heurystycznych pozwala pracować z większą odpowiedzialnością intelektualną”¹⁹. Myślenie teoretyczne to znajomość ram, w których porusza się badacz, na przykład balansując między subiektywnością, jednostkowością doświadczenia a uniwersalnością, jaka wynikać może z efektów prowadzonych badań. Moim zdaniem ten stan ambiwalencji obrazować mogą „uniwersalia kulturowe” czy, jak to określa Hartmut M. GRIESE, „uniwersalia ludzkiego życia”²⁰, które wiążą się z rzeczami i fenomenami wspólnymi dla wszystkich ludzi lub istniejącymi oraz ważnymi we wszystkich kulturach. Właśnie jako takie stają się one kategoriami badawczymi, a jednocześnie dzięki swej mocy interpretacyjnej dotyczą jednostkowych doświadczeń biograficznych, ważnych dla każdego z nas. Przykładem zastosowania takiego podejścia mogą być badania zespołu Elżbiety DUBAS, dotyczące uniwersaliów ujętych w międzykulturowym porównaniu²¹ czy też poszukiwania badawcze z zakresu antropologii społecznej, nakreślone przez Chrisa HANNA w postaci zależności, jaka istnieje między zróżnicowaniem kulturowym a poszanowaniem praw człowieka²².

W tę perspektywę interpretacyjną wpisuje się także czas jako kategoria badawcza, jako pojęcie i fenomen funkcjonujący w zakresie uniwersalnym,

18 M. Lewartowska-Zychowicz, *Między pojęciem a kategorią (perspektywa dynamicznego ujmowania wiedzy o wychowaniu)*, Kraków 2001, s. 79.

19 P. C. Salzman, P. C. Rice, *Myśleć jak antropolog*, s. 89.

20 H. M. Griese, *Wstęp*, w: *Uniwersalia w międzykulturowym porównaniu. Studium polsko-niemieckie*, red. E. Dubas, H. M. Griese, M. Dziegielewska, Łódź 2008, s. 6.

21 *Uniwersalia w międzykulturowym porównaniu*.

22 C. Hann, *Antropologia społeczna*, tłum. S. Szymański, Kraków 2008, s. 257–260.

w wymiarze kulturowym oraz społecznym²³, ale równocześnie posiadający wymiar jednostkowy, subiektywny²⁴. Jako kategoria interdyscyplinarna zawieszony jest on między naukami przyrodoznawczymi a humanistyczno-społecznymi, każda z tych nauk inaczej bada czas i inny sens mu nadaje. I jak podkreśla Barbara Adam, „czas jest przeżywany, doświadczany, znany, teoretyzowany, tworzony, regulowany, sprzedawany i kontrolowany. Jest kontekstowy i historyczny, uosobiony i uprzedmiotowiony, wyabstrahowany i skonstruowany, reprezentowany i skomodyfikowany. W tych różnorodnych wyrażeniach czas stanowi nieunikniony fakt życia społecznego i istnienia kulturowego”²⁵. I jak stwierdza dalej, „pojęciowa podróż, w którą zabiera nas Czas, prowadzi do sfer wcielonej wiedzy, przesiąkniętych teorią zwyczajów i technologii jako praktyki, to znaczy wyrazu teorii, praktyki i domniemanego rozumienia w działaniu”²⁶. Jej zdaniem czas należy uznać za teorię i praktykę, doświadczenie i wyjaśnienie, przeżywaną orientację oraz wyraz materialny. A jak podkreśla Wiesław Sztumski, „pojęcie czasu kryje w sobie trwanie, zmienność, nieodwracalność i cykliczność”²⁷, ten procesualny wymiar czasu stanowi o istocie tego fenomenu. Czas jako tego typu kategoria „zajmował centralne miejsce w historii idei i zwyczajów kulturowych, ponieważ czasowy charakter istnienia konfrontuje nas z odwiecznymi, egzystencjalnymi pytaniami o życie i śmierć, pochodzenie i przeznaczenie. [...] żyjemy czasem i doświadczamy go na co dzień jako integralnej części naszej egzystencji”²⁸. Interpretując czas w perspektywie naszego ludzkiego istnienia, możemy stwierdzić, że jest on pewną symboliczną ramą, wewnątrz której ulokowane są

23 Zdaniem Mariana Golki, czas w najogólniejszych ramach wyznacza brzegowe warunki trwania życia człowieka, determinuje ludzkie życie. Równocześnie, nie tylko czas wpływa na człowieka, ale równocześnie postawy człowieka, jego kultura oraz uwarunkowania społeczno-kulturowe oddziałują na pojmowanie czasu, na stosunek do niego. Zdaniem tego socjologa kultury i antropologa społecznego, kiedy tylko mówi się o wzajemnych relacjach człowieka i czasu, to tak naprawdę mówi się o człowieku i jego społeczno-kulturowym usytuowaniu; M. Golka, *Sekrety ludzkiego czasu*, Warszawa 2021.

24 Czas jako doświadczenie i jako zjawisk, czy też uspołeczniona temporalność; R. Safranski, *Czas. Co czyni z nami i co my czynimy z niego*, Warszawa 2017.

25 B. Adam, *Czas*, tłum. M. Dera, Warszawa 2010, s. 7.

26 Tamże, s. 9.

27 W. Sztumski, *Turboświat, pułapka przyspieszenia i ekologia czasu*, w: *Czas w życiu człowieka*, red. K. Popiołek, A. Chudzicka-Czupała, Katowice 2010, s. 26.

28 Tamże.

zdarzenia i nasze subiektywne położenie we wciąż zmieniającej się teraźniejszości. Człowiek jako istota zanurzona w czasie, jako istota dziejowa dokonywał wielu interpretacji własnej historyczności²⁹. Pozostając w przyjętej konwencji paradygmatycznej, przywołam poglądy Diltheya, dla którego „poszczególne człowiek w indywidualnym, opartym na samym sobie istnieniu jest istotą dziejową. Określa go miejsce na linii czasu, położenie w przestrzeni, pozycja w ramach współdziałania systemów kultury i wspólnot”³⁰. Zdaniem tego autora rozumienie życia, zarówno przeżywanego przez jednostkę w jej żywych więzach ze światem jako jaźni, jak i uprzedmiotowionego w postaci ekspresji ducha, jest ideą najważniejszą i staje się hermeneutyką życia. Czas zaś jest konkretną rzeczywistością życia, a kategorie poznawcze, które człowiek stosuje do poznania samego siebie, mają żywe źródło w historycznej rzeczywistości życia³¹. Egzystencja ludzka jest w tej interpretacji podstawowym twórczym rzeczywistości historycznej³², a biografia jest najmniejszą i podstawową cegiełką życia historycznego, autobiografia zaś „najwyższą i najbardziej pouczającą formą rozumienia życia”³³. Na rzeczywistość historyczną składają się bowiem dwie strony: jednostka i duch obiektywny, w którym ona uczestniczy, dopiero w punkcie ich przecięcia powstaje historia. W rozumieniu Diltheya „człowiek historyczny” jest twórcą świata życia, dziedziny ducha zobiektywizowanego, obejmującego kulturę duchową oraz organizację życia społecznego. Jako istota dziejowa³⁴, człowiek

29 Por. historyczność jako dynamizm samego życia; G. Haeffner, *Wprowadzenie do antropologii filozoficznej*, tłum. W. Szymona, Kraków 2006, s. 102–106.

30 W. Dilthey, *Budowa świata historycznego w naukach humanistycznych*, tłum. oprac. i posł. E. Paczkowska-Łągowska, Gdańsk 2004, s. 95.

31 E. Paczkowska-Łągowska, *O historyczności człowieka. Studia filozoficzne*, Gdańsk 2012, s. 61.

32 Zdaniem Viktora Emila Frankla, człowiek jako istota historyczna, nigdy nie jest już, tylko ciągle się staje. Życie człowieka można nazwać całościową postacią czasową, która przekracza to, co ją determinuje. Szerzej na ten temat: V. E. Frankl, *Lekarz i dusza. Wprowadzenie do logoterapii i analizy egzystencjalnej*, tłum. R. Skrzypczak, Warszawa 2017; Zobacz także: M. Kowalski, *Viktora Emila Frankla konstrukty wartościujące człowieka. Analizy i refleksje*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 6 (2020) nr 1, s. 17–33.

33 W. Dilthey, *Budowa świata historycznego*, s. 183.

34 Mam tu na myśli pojmowanie człowieka jako dziejowego przez pryzmat historycznej świadomości jego skończoności. Por. antropologia kulturowa Helmutha Plessnera – człowiek jako podmiot odpowiedzialny za swój świat, jako twórca kultury, a zarazem

w swym jestestwie, jest przestrzenią twórczą kultury, z niej wypływają wszystkie ponadczasowe systemy sensu. „Jest zatem istotą sensotwórczą. O sensie życia czy historii możemy mówić jedynie pod warunkiem, że sam człowiek jest tym, który wnosi w nie sens”³⁵. Pragnę przy tym podkreślić, że pojęcie „historia” odnosi się do takich działań i wytworów ludzkich, których badanie owocuje opisem dziejów (historiografia), natomiast dzieje to nie wszystkie zdarzenia z przeszłości, ale tylko te, które mają związek z działalnością człowieka pojmowanego jako istota społeczna i kulturowa. Przy czym za Diltheyem przyjmuję, że świat kultury jest niezbędny, aby zrozumieć swoje przeżycia i doświadczenia. Przykładem tego odniesienia może być kod kulturowy w postaci języka, jakim posługują się osoby prowadzące narrację biograficzną, stanowi on o formie i jakości ekspresji danego doświadczenia. Zauważyć przy tym należy, że indywidualizacja postaci i sensu ludzkiego życia, wskazana przez Diltheya, stała się głównym paradygmatycznym fundamentem (nie jedynym) tej perspektywy badawczej, do której zaliczyć możemy badania biograficzne³⁶. A rozumienie, jako jedna z najważniejszych kategorii pojęciowych, znosi, jego zdaniem, ograniczenie przeżycia indywidualnego i nadaje wydarzeniom charakter doświadczenia życia.

Jak podkreśla Andrzej Ryk, „odnosząc się do wielu ludzi, dzieł ducha i do wspólnot, rozumienie poszerza horyzont życia indywidualnego i w naukach humanistycznych otwiera drogę, która od tego, co wspólne, prowadzi do uniwersalności”³⁷. Namysł nad czasem jako ekspresją indywidualnego i egzystencjalnego wymiaru człowieka pogłębia fenomenologia (przywołajmy tu na przykład poglądy Edmunda Husserla), koncentruje ona swe dociekania na określeniu oraz umiejscowieniu doświadczenia i świadomości czasu³⁸.

jej wytwór w horyzoncie dziejów; poglądy Georga Mischa – najbliższego ucznia Wilhelma Diltheya; koncepcja dziejowości *Dasein* Martina Heideggera, czy też historyczność człowieka w antropologii fundamentalnej Michaela Landmanna.

35 E. Paczkowska-Łagowska, *O historyczności człowieka*, s. 73.

36 Historyczność jako konstytutywna cecha człowieka, jako element struktury bytowej człowieka, struktury istotnościowej opisuje Elżbieta Paczkowska-Łagowska, *O historyczności człowieka w antropologii fundamentalnej Michaela Landmanna*, w: tejsze, *O historyczności człowieka*, s. 117- 147.

37 A. Ryk, *W poszukiwaniu podstaw pedagogiki humanistycznej*, s. 96.

38 E. Husserl, *Wykłady z fenomenologii wewnętrznej świadomości czasu*, tłum. J. Sidorek, wstęp A. Póltawski, Warszawa 1989.

Najważniejszą konkluzją wynikającą z tych dociekań jest ujmowanie czasu jako wyniku głębszych struktur egzystencji i zakorzenienie konstrukcji czasu w terażniejszości. W tej perspektywie życie człowieka to istnienie w czasie³⁹, ono właśnie jest podstawą rozumienia biegu własnego życia, jako biograficznej trajektorii. Czas jest warunkiem koniecznym wszystkiego, co pojawia się w świecie ludzkiego doświadczenia⁴⁰.

Na tym etapie rozważań, powracając do założeń wstępnych, pragnę wskazać propozycję osadzenia badań biograficznych i ich efektów w perspektywie meta-teoretycznej. Odwołując się do znanej zasady badań humanistyczno-społecznych mówiącej, że przyjęte przez badacza ramy teoretyczne pozostają w relacji z procedurą badań i jej efektami, należy zauważyć, że uszanowanie jej w badaniach biograficznych może być fundamentem pewnej refleksyjności i kontekstualności towarzyszącej działalności poznawczej. Jeśli przyjmiemy, choćby za Alfredem Schützem, że czas i czasowość są integralnymi aspektami społecznej interakcji i konstruowania znaczeń, to są one równocześnie uniwersalnymi cechami doświadczenia (także biograficznego) i elementami codziennego życia. Dlatego czas staje się tego typu kategorią badawczą, która spajać może różnorodne perspektywy poznawcze. Jak podkreśla Barbara Adam, prowadząc badania poruszamy się w świecie procesów, „w którym przeszłość i przyszłość zmieniają się wraz z każdą nową terażniejszością, a każda terażniejszość definiowana jest w odniesieniu do konkretnego wydarzenia, systemu, biografii czy osoby”⁴¹. Jeśli zakładamy, że czas jest warunkiem koniecznym wszystkiego, co pojawia się w świecie ludzkiego doświadczenia i pozostaje w relacji z właściwościami poznającego podmiotu, to staje się on tym fenomenem, który pozwala jednostce postrzegać zmiany dziejące się w jej doświadczeniu. W tym kontekście, w istocie jest on częścią doświadczenia subiektywnego i rodzajem konstrukcji. Na przykład to, jak interpretujemy czas swojego dzieciństwa jest pewną konstrukcją, powstającą w perspektywie osobistych doświadczeń

39 J. Bańka, *Życie człowieka jako istnienie w czasie*, w: *Czas w życiu człowieka*, s. 38- 50.

40 Teorie i filozofia czasu ujęte w perspektywie historycznej i interdyscyplinarnej w pracach Barbary Adam czy Leszka Koczanowicza; L. Koczanowicz, *Polityka czasu. Dynamika tożsamości w postkomunistycznej Polsce*, Wrocław 2009.

41 B. Adam, *Czas*, s. 84.

biograficznych. Uważam, że w badaniach biograficznych urzeczywistnia się to podejście do czasu jako kategorii badawczej, które zakłada, że jest on nie tylko przedmiotem naszej świadomości, ale w głównej mierze jest wymiarem naszego bycia, jest cechą naszej egzystencji. Skoro tak, to subiektywność i jednostkowość naszych doświadczeń oraz ich interpretacja stanowią może podstawę do wskazywania takich kategorii, które pozwolą rozumieć nasze bycie w świecie. Przypomnę, że zdaniem George'a Herberta Meada kategorie są symbolami znaczącymi, do których odwołuje się jednostka w swoim procesie myślenia i budowania relacji z rzeczywistością, są „gestami symbolicznymi” mającymi znaczenie nie tylko dla niej samej, ale także dla wszystkich Innych. Takie znaczenie posiada także czas jako kategoria. Rozważania nad czasem prowadzone przede wszystkim w kontekście trzech jego wymiarów, tj. przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, pozwalają stwierdzić, że teraźniejszość jest przestrzenią/miejscem działania, z którego jednostka ocenia refleksyjnie zarówno przeszłość, jak i przyszłość oraz dokonuje nieustannej reinterpretacji oraz kategoryzacji własnych doświadczeń. Czas istnieje w umyśle człowieka, a nie poza nim. Percepcja przemijania i jego doświadczanie jest swego rodzaju „mierzeniem czasu”. Nie jest to pomiar ilościowy, ale raczej jakościowa analiza przeżywanych chwil, mierzenie czasu jest jego poznawaniem, ciągłą reinterpretacją⁴².

Podsumowanie

Biorąc pod uwagę przywołane konteksty teoretyczne, stoję na stanowisku, iż przyjęte kategorie (np. uniwersalia kulturowe), osadzone w perspektywie doświadczeń biograficznych konkretnych osób, stają się kanwą meta-narracji, która urzeczywistnia myślenie teoretyczne⁴³. Procesualny i hermeneutyczny

42 J. Kopka, *Czas a moralność. Od filozoficznych do socjologicznych koncepcji czasu*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Sociologia”, 40 (2012) s. 33–47; R. Skrzyniarz, *Biografia ruchoma, zmienna, niestabilna – przyszłość zmienia się w zależności od tego, jak patrzymy na przeszłość*, w: *Badanie biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, Lublin 2014, s. 85–95.

43 Uniwersalizm jako projekt meta-teoretycznego podejścia do nauk o wychowaniu, B. Śliwerski, *Uniwersalizm jako metanarracja alternatywnego myślenia w/o edukacji (Na przykładzie wybranych współczesnych koncepcji pedagogicznych)*, w: *Uniwersalia w międzykulturowym porównaniu*, s. 55–74.

wymiar tej narracji bardzo wyraźnie wpisuje się w badania biograficzne i ich idiograficzny sens⁴⁴. W tym miejscu warto przypomnieć słowa Thomasa Kuhna, który stwierdził, że to, co ludzie widzą, zależy od tego, na co patrzą i co nauczyło ich widzieć „wcześniejsze wizualne i konceptualne doświadczenie”⁴⁵. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera zastosowanie myślenia w kategoriach teoretycznych, jako perspektywy badawczej, która wyznacza ramy poznawcze dla procesu nadawania znaczeń i rekonstruowania doświadczeń.

Dzięki tej perspektywie wskazać możemy na przykład, jak doświadczenia osadzone w konkretnym miejscu i czasie, odciskające swe piętno w biografiami ludzi, zmieniają rozumienie świata oraz interpretację takich kategorii pojęciowych jak „sens życia”, „tożsamość”, „religia”, „odpowiedzialność”, „śmierć” itd. Rodzi się także pytanie, jakie znaczenie winniśmy nadawać badaniom biograficznym i ich efektom, zwłaszcza w perspektywie głębokich kryzysów, jakich doświadczamy współcześnie? Jakie znaczenie mogą tu mieć teoretyczne ramy, które przyjmujemy, podejmując wyzwania badawcze? Jak zmieniają one świadomość epistemologiczną badacza? Czy i jak myślenie w kategoriach teoretycznych określa przestrzeń biografii, jako namysł nad własnym i innych doświadczeniem biograficznym oraz jego reinterpretacjami? Bo jak podkreśla Elżbieta Dubas, „biografia i próby jej rozpoznawania to w istocie uniwersalna orientacja ludzkiego poznawania. [...] Biografia i narracja charakteryzują człowieka jako gatunek. *Homo biographicus* i *homo narrans* to właściwości natury ludzkiej, obdarzonej pamięcią i zdolnej do mentalnej wędrówki w czasie, wyposażonej w umiejętności opowiadania, namysłu i interpretacji (własnego) doświadczenia biograficznego”⁴⁶. Dlatego tak znaczącą rolę przypisuję kontekstom antropologicznym w projektowaniu badań biograficznych⁴⁷. A skoro, jak powiedział Zygmunt Bauman, „nawet najwybitniejszym umysłem trudno jest wyjść

44 D. Kubinowski, *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk 2010, s. 32.

45 T. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, tłum. J. Nowotniak, Warszawa 2001, s. 111.

46 E. Dubas, *Wprowadzenie do tematyki tomu*, w: *W stulecie metody biograficznej. Refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofońskiej*, red. E. Dubas, A. Słowik, seria: Biografia i badanie biografii, t. 7, Łódź 2020, s. 8.

47 M. Lani-Bayle, *Opowieści biograficzne i ich przyszłość – ważąc słowa*, w: *W stulecie metody biograficznej*, s. 71–84.

poza rzeczywistość, jaka je uformowała, choć równocześnie sami ją swym myśleniem i działaniem formują⁴⁸, to rola humanistycznego badacza polega także na radzeniu sobie z epistemologicznymi wyzwaniami, które często są wyrazem otwartości na nowe perspektywy badawcze. „Otwierajmy” więc nowe perspektywy konstruowania świata przedmiotów badania, aby jak najpełniej zobrazować świat ludzkich doświadczeń. Badanie tych doświadczeń to podstawowy sposób trwania człowieka w czasie.

Streszczenie: Treść artykułu dotyczy specyfiki badań biograficznych, analizowanej w kontekście pojęcia czasu oraz myślenia w kategoriach teoretycznych. Wyżej przywołane perspektywy posiadają wymiar antropologiczno-metodologiczny i akcentują interpretacyjny wymiar tego podejścia badawczego. Celem artykułu jest wskazanie znaczenia koncepcji myślenia w kategoriach teoretycznych – sformułowanej przez Philipa C. Salzman na gruncie współczesnej antropologii społeczno-kulturowej – dla uprawiania badań biograficznych. Powyższa koncepcja odczytywana jest w tym przypadku jako perspektywa epistemologiczna, wskazująca określony status i kierunek poszukiwań badawczych oraz wpływające z nich interpretacje. Jest to propozycja aplikacji, jak to nazywa Wojciech J. Burszta – „podstaw antropologicznie stanowionej wiedzy⁴⁹”, w przestrzeni badań biograficznych. W tej perspektywie czas jest przykładem pojęcia kategorizującego zjawiska/doświadczenia w odniesieniu do fenomenu biografii oraz jej kontekstów indywidualnych i społeczno-kulturowych.

Słowa kluczowe: badania biograficzne, czas jako kategoria, konteksty antropologiczne, myślenie w kategoriach teoretycznych.

Bibliografia

Adam B., *Czas*, tłum. M. Dera, Warszawa 2010.

Antropologia doświadczenia, red. V. W. Turner, E. M. Bruner, tłum. E. Klekot, A. Szurek, Kraków 2011.

Bańka J., *Życie człowieka jako istnienie w czasie*, w: *Czas w życiu człowieka*, red. K. Popiołek, A. Chudzicka-Czupała, Katowice 2010, s. 38–50.

48 Z. Bauman, K. Tester, *O pożytkach z wątpliwości. Rozmowy z Zygmuntem Baumanem*, tłum. E. Krasieńska, Warszawa 2003, s. 172.

49 W. J. Burszta, *Wprowadzenie do wydania polskiego*, w: P. C. Salzman, P. C. Rice, *Myśleć jak antropolog*, Gdańsk 2009, s. 7–15.

- Bauman Z., K. Tester, *O pożytkach z wątpliwości. Rozmowy z Zygmuntem Baumanem*, tłum. E. Krasieńska, Warszawa 2003.
- Bruner E. M., *Przeżycie i jego ekspresje*, w: *Antropologia doświadczenia*, red. V. W. Turner, E. M. Bruner, tłum. E. Klekot, A. Szurek, Kraków 2011, s. 11–40.
- Brzezińska A., *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, w: *Edukacja regionalna*, red. A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomka, Warszawa 2006, s. 47–77.
- Burszta W. J., *Wprowadzenie do wydania polskiego*, w: P. C. Salzman, P. C. Rice, *Myśleć jak antropolog*, Gdańsk 2009, s. 7–15.
- Czas i miejsca w biografii. Aspekty edukacyjne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, seria: Biografia i badanie biografii, t. 5, Łódź 2017.
- Czerniak S., *Kontyngencja, tożsamość, człowiek. Studia z antropologii filozoficznej XX w.*, Warszawa 2006.
- Denzin N. K., *Reinterpretacja metody biograficznej*, w: *Metoda biograficzna w socjologii*, red. J. Włodarek, M. Ziółkowski, Warszawa 1990, s. 55–71.
- Dilthey W., *Budowa świata historycznego w naukach humanistycznych*, przeł., oprac. i posł. red. E. Paczkowska-Łagowska, Gdańsk 2004.
- Dubas E., *Wprowadzenie do tematyki tomu*, w: *W stulecie metody biograficznej. Refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofonńskiej*, red. E. Dubas, A. Słowik, seria: Biografia i badanie biografii, t. 7, Łódź 2020, s. 5–8.
- Frankl V. E., *Lekarz i dusza. Wprowadzenie do logoterapii i analizy egzystencjalnej*, tłum. R. Skrzypczak, Warszawa 2017.
- Golka M., *Sekrety ludzkiego czasu*, Warszawa 2021.
- Górniewicz J., *Kategorie pedagogiczne: odpowiedzialność, podmiotowość, samorealizacja, tolerancja, twórczość, wyobrażenia*, Olsztyn 1997.
- Griese H. M., *Wstęp*, w: *Uniwersalia w międzykulturowym porównaniu. Studium polsko-niemieckie*, red. E. Dubas, H. M. Griese, M. Dziegielewska, Łódź 2008, s. 5–8.
- Haefner G., *Wprowadzenie do antropologii filozoficznej*, tłum. W. Szymona, Kraków 2006.
- Hann C., *Antropologia społeczna*, tłum. S. Szymański, Kraków 2008.
- Husserl E., *Wykłady z fenomenologii wewnętrznej świadomości czasu*, tłum. J. Sidorek, wstęp A. Półtawski, Warszawa 1989.
- Kaniowska K., *Heurystyczna wartość wiedzy antropologicznej*, w: *Zanikające granice. Antropologizacja nauki i jej dyskursów*, red. A. Pomieciński, S. Sikora, Poznań 2009, s. 19–41.
- Koczanowicz L., *Polityka czasu. Dynamika tożsamości w postkomunistycznej Polsce*, Wrocław 2009.
- Kopka J., *Czas a moralność. Od filozoficznych do socjologicznych koncepcji czasu*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Socjologia”, 40 (2012) s. 33–47.
- Kowalski M., *Viktora Emila Frankla konstrukty wartościujące człowieka. Analizy i refleksje*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 6 (2021) nr 1, s. 17–33, DOI: 10.36578/BP.2021.06.03.
- Kubinowski D., *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk 2010.
- Kuhn T., *Struktura rewolucji naukowych*, tłum. J. Nowotniak, Warszawa 2001.

- Lalak D., *Podjęcie biograficzne (biograficzność) w naukach o wychowaniu. Trzy perspektywy dyskursu*, w: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, red. S. Palka, Gdańsk 2010, s. 257–280.
- Lani-Bayle M., *Opowieści biograficzne i ich przyszłość – ważąc słowa*, w: *W stulecie metody biograficznej. Refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofonskiej*, red. E. Dubas, A. Słowik, seria: *Biografia i badanie biografii*, t. 7, Łódź 2020, s. 71–84.
- Lewartowska-Zychowicz M., *Między pojęciem a kategorią (perspektywa dynamicznego ujmowania wiedzy o wychowaniu)*, Kraków 2001.
- Murawska E., *Barwy nauczycielskiej codzienności*, w: *Codziennosc szkoły. Nauczyciel*, red. M. J. Łukasik, I. Nowosad, M. Szymański, Kraków 2014, s. 99–109.
- Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. J. Trzebiński, Gdańsk 2002.
- Nowak-Dziemianowicz M., *Edukacja i wychowanie w dyskursie nauki i codzienności*, Kraków 2012.
- Odrowąż-Coates A., *Autobiographical Experience As a Tool of Ethnographic Study into the Hidden World of Saudi Women (Autobiografia jako narzędzie badań etnograficznych i klucz do ukrytego świata saudyjskich kobiet)*, „*Pedagogika Społeczna*”, 13 (2014) nr 1 (51), s. 45–55.
- Paczkowska-Łagowska E., *O historyczności człowieka. Studia filozoficzne*, Gdańsk 2012.
- Ricoeur P., *Język, tekst, interpretacja: wybór pism*, Warszawa 1989.
- Ryk A., *W poszukiwaniu podstaw pedagogiki humanistycznej. Od fenomenologii Edmunda Husserla do pedagogiki fenomenologicznej*, Kraków 2011.
- Safranski R., *Czas. Co czyni z nami i co my czynimy z niego*, Warszawa 2017.
- Salzman P. C., P. C. Rice, *Myśleć jak antropolog*, tłum. O. i W. Kubiński, wstęp W. J. Burszta, Gdańsk 2009.
- Skrzyniarz R., *Biografia ruchoma, zmienna, niestabilna – przyszłość zmienia się w zależności od tego, jak patrzymy na przeszłość*, w: *Badanie biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, Lublin 2014, s. 85–95.
- Sztumski W., *Turboświat, pułapka przyspieszenia i ekologia czasu*, w: *Czas w życiu człowieka*, red. K. Popiołek, A. Chudzicka-Czupała, Katowice 2010, s. 23–37.
- Śliwerski B., *Uniwersalizm jako metanarracja alternatywnego myślenia w/o edukacji (na przykładzie wybranych współczesnych koncepcji pedagogicznych)*, w: *Uniwersalia w międzykulturowym porównaniu. Studium polsko-niemieckie*, red. E. Dubas, H. M. Griese, M. Dziegielewska, Łódź 2008, s. 55–74.
- Taylor Ch., *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, przeł. M. Gruszczyński i in., nauk. oprac. T. Gadacz, wstęp A. Bielik-Robson, Warszawa 2001.
- Urbaniak-Zajac D., *Biograficzna perspektywa badawcza*, w: *Uczenie się z (własnej) biografii*, red. E. Dubas, W. Świtalski, seria: *Biografia i badanie biografii*, t. 1, Łódź 2011, s. 11–27.